

Askiyalarda paronomaziyaning qo‘llanishi

Ataxanova Asaloy

Urganch davlat universiteti

Lingvistika: o‘zbek tili yo‘nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalqimiz boy ma’naviy merosining ajralmas qismi bo‘lgan askiyalarning leksik xususiyatlari, ularda paronim so‘zlarning qo‘llanilishi va so‘z o‘yini hosil qilish haqida ma’lumot berildi.

Kalit so‘zlar: paronomaziya, so‘z o‘yini, paronimlar, uslubiy figura, komik effect

Abstract: This article provides information about the lexical features of Askiyas, which are an integral part of the rich spiritual heritage of our nation, the use of paronymous words and the creation of puns

Key words: paronomasia, word game, paronyms, stylistic figure, comic effect

Til birliklarining aloqa vositasi sifatida muloqot jarayonida turli soha va vaziyatda qo‘llanishi, nutqni tashkil qilish qonuniyatlari, til tizimidagi barcha vositalarning nutq jarayonidagi imkoniyatlari va ma’no nozikliklarini aniqlash tadqiqotchilar tomonidan izchil o‘rganilib kelinayotgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Har qanday kommunikatsiyada bo‘lgani kabi askiyalarda ham adresat va adresant munosabatlari mavjud. Askiyalarda nutqning ifodali bo‘lishi uchun turli leksik vositalardan foydalaniladi.

O‘zbek tilida morfem tarkibning yaqinligi uchun yozma va og‘zaki nutqda adashtirish mumkin bo‘lgan so‘zlar anchagina. Nutqda noaniqlikka yo‘l qo‘ymaslik uchun tildagi paronimlarni bilish va ularning ma’nolarini to‘g‘ri anglash lozim. Paronimlardan askiya san’atida, qochiriqlar, so‘z o‘yinlari qilishda foydalaniladi: *Amringizga muntazirman* (buyrug‘ingizga); *Amiringizga muntazirman* (sizning podshohingizga). Ana shu ikkala so‘zni bir xil talaffuz qilish orqali so‘z o‘yini qilingan. Ya’ni buyrug‘ingizga emas, boshlig‘ingizga muntazirman. Men sizni emas, boshlig‘ingizni kutayapman kabi¹.

Askiyabozlar nutq jarayonida paronimlarni uslubiy figura sifatida ishlatish orqali o‘z poetik maqsadlarini so‘z o‘yini vositasida bayon etishga erishishadi.

¹ Klichev B. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. O‘quv qo‘llanma – Toshkent, 2020. – B.85.

Paronimlarga asoslangan uslubiy figura *paronomaziya* deb yuritiladi. Badiiy adabiyotda paronomaziya ifodalilik, ohangdorlikka erishish, komik effekt yaratish, soʻz oʻyini hosil qilish kabi maqsadlarda foydalaniladi. Paronimlar qahramonlar nutqini individuallashtirish, ularning maʼnaviy hamda lisoniy saviyasini koʻrsatish uchun ham ishlatiladi². Askiyachilar tomonidan nutq jarayonida til birliklari vositasida sunʼiy ravishda ohangdorlik va oʻxshashlikni yuzaga chiqarish orqali poetik maqsadi ifodalanadi. Askiyalarda paronimlarni qoʻllash orqali soʻz oʻyini va tag bilim yuzaga chiqariladi. Tag bilim – bevosita axborotda shakllanmagan, yashirin holda aks etgan maʼno hisoblanadi³. Askiyachilarning raqib tomonga yoʻllagan javobdagi tag maʼnoni nutq jarayonida paronimlarni ilgʻay olish orqali anglash mumkin. Paronomaziya hodisasi askiya matni tarkibida soʻzshakllar, birikmalar va gaplar koʻrinishida ham yuzaga chiqishi mumkin.

Hasanjon: Bularning kelishidan xursandman. Ammo tunov kuni sizdan yengilib ketgan davangirdan xavotirdaman, oyogʻingizga bolta uradimi deb.

Tohirjon: Kolxoz duradgorlari brigadalarga chiqmay, nuqul raisnikida pol ochishadi-ya.⁴

“Duradgorlik” payrovidan olingan ushbu parchada *pol* soʻzi *fol* leksemasining paronimi hisoblanadi. Pol – uyning, xonaning oyoq bosib yuriladigan va oʻtiriladigan sathi⁵ maʼnosini, fol – biror narsaga qarab kishini bilishga qiziqqan narsa yoki hodisalarni goʻyo oldindan aytib berish, sohta bashorat⁶ maʼnolarini anglatadi. Askiyadagi Tohirjon nutqidan olingan *pol ochish* soʻzi orqali uy, xonalarning taxtali qismini ochish maʼnosini tushunish mumkin, lekin bu yerdagi paronomaziya hodisasini anglash orqali pol va fol leksemalari oʻrtasidagi maʼnoni farqlab olish mumkin.

Tohirjon: Ha, mayli, bu yogʻiga hafa boʻlmang. Tanqid qilsam doʻstingizman-da. Komissiya kelib elak-elak qilsa ham nima qilardingiz. Ishingiz ostin-ustun boʻladi-ketadi.

² Kurbanova M, Yoʻldoshev M. Matn tilshunosligi. T. Universitet. 2014. 60-bet

³ Дусматов Х. Аския матни лингвостилистикаси. Т. Фан. 2015. 124-бет

⁴ Мухаммадиев Р. Аския. Т. Гофур Гулом, 1970, 70-Б

⁵ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. II жилд. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006.304 -бет

⁶ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. II жилд. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006.304 -бет

Hasanjon: Komissiya kamchiliklarni ko‘rsatgani yaxshi, ishga foydasi tegadi. Siz bo‘lsangiz komissiya kelganida o‘zingizni ponaga olasiz⁷.

Ushbu parchada qo‘llanilgan pona so‘zi pana so‘ziga paronim sifatida qo‘llanilgan. *Pona* – narsalarni yorish, kesish yoki birlashtirish uchun ishlatiladigan bir uchi tig‘li yog‘och yoki temir⁸, *pana* – boshqalarning nazaridan yashiradigan yoki biror narsa ta‘siridan saqlaydigan, himoya qiladigan joy⁹ ma‘nolarini anglatadi. Bu yerda duradgorlik sohasi atamasiga izoh berilganligini va shaxsning kamchiligiga ishora qilinganligini ko‘rish mumkin. “Duradgorlik” payrovidan olingan ushbu misollarda duradgorlik sohasiga oid atamalarni paronomaziya hodisasi vositasida qo‘llash orqali raqib tomonning alohida xarakteriga ishora qilinadi.

Tursunbuva: Aftidan siz zavodda ish sifatini tekshirib yuradigan odamga o‘xshaysiz. Keling tekshirishingizni men ham bir ko‘ray – bu ishda qanday rul o‘ynaysiz ekan.

Qodirjon aka: Motor bir xilda aylanmay, pat-pat qilib o‘chib qolyapti. Qo‘l urganingizda bilmagan ekansizda – tasmasi bo‘sh bog‘langan ekan!

Tursunbuva nutqidan olingan ushbu parchadagi boshqarish mexanizmi ma‘nosini anglatuvchi rul so‘zi sahna asarida aktyor gavalantiradigan obraz ma‘nosini anglatuvchi rol so‘zi bilan paronimizatsiya hosil qilgan.

Yuqoridagi misollarda tovush almashishi asosida fonetik hodisa ro‘y bergan bo‘lib, nutqiy faoliyatda porimizatsiya hodisasini yuzaga chiqargan.

G‘oyib aka: Bog‘bon aka, gapingiz jiyda cho‘pga o‘xshaydi, qani ishkom joyga o‘taylik.

Mamaroziq aka: Ish kam deb yumaloq bo‘lib yotib olsangiz-a?!¹⁰

“Meva” payrovidan olingan ushbu parchadagi ishkom so‘zi ishkom so‘ziga paronim hisoblanadi. Ishkom – toklarni ko‘tarib qo‘yish, tarash, yoyish uchun poya va bag‘azlardan baland qilib qurilgan yoysimon so‘ri; valish.¹¹ Askiya aytish jarayonida muallif so‘z o‘yini hosil qilish maqsadida nutqiy birikmalar

⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. 344-бет

⁸ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 1981. 598-бет

⁹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 1981. 507-бет

¹⁰ Муҳаммадиев Р. Аския. Т. Гофур Гулом, 1970, 37-38-Б

¹¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. 344-бет

o‘xshashligidan unumli foydalangan holda fonostilistik birlashtirish va fonostilistik ajratish usullariga murojaat qiladi. Bu orqali asli butun holatda bo‘lgan birliklarni bir necha birikmaga aylantirish yoki bir necha birikmani yaxlit birlik holiga keltirish mumkin. Ushbu askiyadagi ish kam so‘zi ishqom so‘zining fonostilistik ajratish jarayoni xosilasi hisoblanadi va ish kam birikmasi so‘z o‘yini talabi bilan hosil qilingan ikkilamchi hosila hisoblanadi.

Umuman, askiya aytish jarayonida askiyachilar raqib tomonga munosib javob yo‘llash, mavzuni kengroq yoritib berish va tinglovchilarda yengil kulgu hosil qilish maqsadida ba’zi bir so‘zlarni ma’lum sohaga oid so‘zlarga moslab yoki ataylab buzib talaffuz qilish orqali askiyada so‘z o‘yini hosil qilishga, nutqni jonlantirishga erishadilar. Askiya tarkibida paronomaziyani qo‘llash so‘z o‘yini hosil qilishning eng mahsuldor usullaridan biri hisoblanadi. Paronomaziya hodisasi birdan ortiq axborot ifodalashga xizmat qiladi, yashirin ifodani yuzaga chiqaradi. Bu o‘rinda mavjud askiyani bevosita tinglovchi, yoki uning matnini o‘quvchi so‘zlarning leksik xususiyatlaridan boxabar bo‘lishi, mazmuniy qochirimlarni anglab yetishi maqsadga muvofiq.

Research Science and Innovation House